

A bolgárkertészeti múlt megjelenése a bolgár–magyar testvértelepülési kapcsolatokban

The appearance of Bulgarian horticultural past in town twinning between Bulgaria and Hungary

BARANYAI NÓRA, KÉZAI PETRA KINGA

BARANYAI Nóra: tudományos munkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály; 9022 Győr, Liszt F. utca 10.; baranyai.nora@krtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8920-2992>

KÉZAI Petra Kinga: tudományos munkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály; 9022 Győr, Liszt F. utca 10.; kezai.petra@krtk.elte.hu; egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi és Marketing Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; kezai.petra.kinga@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5427-0127>

KULCSSZAVAK: városdiplomácia; testvértelepülések; testvértelepülési kapcsolatok; bolgár nemzetiség; kisebbségkutatás; bolgárkertészek

ABSZTRAKT: A testvérkapcsolatok a transznacionális együttműködések kulcsfontosságú eszközei: erősítik a bizalmat és elősegítik a helyi vagy területi önkormányzatok közötti mélyebb interakciókat. Noha az egyes településközi kapcsolatok e típusának léte, s legtöbb esetben az együttműködésekben résztvevők köre is ismert, e testvérvárosi hálózatok dinamikus fejlődésének mozgatórugóiról kevesebb információval, tudással rendelkezünk. A kapcsolatok kialakításának alapmotívumát jelentheti az intraetnikus együttműködésekre való törekvés, amelynek egyik megnyilvánulása egy etnikai közösség és az anyaország közötti kapcsolatok kialakítása, erősítése. Jelen tanulmány a hazai bolgár nemzetiség jellegzetességeinek bemutatásán túl arra keresi a választ, hogy a bolgárkertészeti múlt és hagyomány, a családközi kapcsolatok megjelennek-e a bolgár és a magyar települési önkormányzatok között létrejött testvértelepülési együttműködésekben.

A kutatás a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (TÖOSZ), illetve a Natsionalno Sdruzenie Na Obshtinite V Republika Bulgariya (NSORB) által összeállított nemzeti testvérvárosi adatbázisokon alapul. Vizsgálatunk során feltártuk, hogy a bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatok egy része olyan együttműködés, amely kifejezetten az egykoron hazánkba érkező bolgárkertészek magyarországi, illetve korábbi bulgáriai lakóhelye között jött létre. A bolgárkertészeti múlton alapuló kapcsolatokat a települések honlapjain fellelhető információkkal azonosítottuk be, eredményeinket pedig az érintett települések vezetőivel, valamint a bolgár országos és helyi nemzetiségi önkormányzatok képviselőivel, kulturális intézmények munkatársaival készített interjúkkal validáltuk és egészítettük ki. Az eredményeink rámutattak arra is, hogy bár a bolgárkertészeti múlt és a helyi önkormányzatok jelenléte a testvérkapcsolatok kialakításában döntő tényező, a hivatalos és rendszeres kapcsolattartás tudja megalapozni a helyi közösségek szorosabb együttműködését, az intézmények, szervezetek és társadalmi csoportok közötti valódi kötelékek kialakulását.

Nóra BARANYAI: research fellow, West Hungarian Research Department, Institute for Regional Studies, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Liszt F. u. 10., H-9022 Győr, Hungary; baranyai.nora@rtk.elte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8920-2992>

Petra Kinga KÉZAI: research fellow, West Hungarian Research Department, Institute for Regional Studies, ELTE Centre for Economic and Regional Studies; Liszt Ferenc u. 10., H-9022 Győr, Hungary; kezai.petra@rtk.elte.hu; assistant professor, Department of Corporate Leadership and Marketing, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; kezai.petra.kinga@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5427-0127>

KEYWORDS: paradiplomacy; sister cities; twinning relations; Bulgarian minority; ethnic research; Bulgarian horticulture

ABSTRACT: Twinning is a key instrument for transnational cooperation, strengthening trust and promoting deeper interactions between local or territorial self-governments. Although the existence of this type of relationships and, in most cases, the range of participants in the cooperations are known, the drivers behind the dynamic development of these twinning networks are less visible. The fundamental motive for establishing relations may be the pursuit of intra-ethnic cooperation, one manifestation of which is the development and strengthening of relations between the ethnic community and the mother country. In Hungary, among the 13 recognized nationalities, the Bulgarian community is one of the smallest and least concentrated. Although the Bulgarian ethnic minority has been able to establish minority self-governments since its *de jure* recognition (1993), the proportion of the community in all Hungarian settlements remains below the ten percent threshold required by current legislation to obtain additional rights. Thus, although these cannot be considered settlements with significant ethnic minorities, certain local Bulgarian communities have historical characteristics that make it worthwhile to examine their twinning relationships. This characteristic is the Bulgarian horticultural past. Therefore, in addition to presenting the characteristics of the Bulgarian ethnic minority in Hungary, the present paper also seeks to answer the question of whether Bulgarian horticultural past and traditions, as well as family ties, are reflected in the twinning agreements concluded between Hungarian and Bulgarian local governments.

The research is based on national twin town databases compiled by the National Association of Local Authorities (TÖOSZ) and collected by Natsionalno Sdruzhenie Na Obshtinite V Republika Bulgariya (NSORB). Twinning relations are most often geographically determined, so they are mainly established between settlements in neighboring countries. Of course, the general rules can be overridden by close, friendly relations between two states, their historical connections, the relationship between ethnic minorities living in the territory of each state and their mother country, etc. Historical ties between Bulgaria and Hungary are not particularly strong. Beyond the twinning relations that were established from above during the socialist period and have remained to this day, it is mainly the (now already) free and voluntary establishment of relationships between Bulgarian communities and their mother country that drives these collaborations. Some of the Bulgarian-Hungarian twinning relationships were established specifically between the Hungarian and former Bulgarian residences of Bulgarian gardeners who settled down in Hungary in the beginning of the 20th century, such as Halásztelek - Polikraiste, Halásztelek - Nikopol, Felsősolca - Draganovo, Szigetszentmiklós - Gorna Orjahovica, Zugló - Veliko Tarnovo, and Szentes - Sevlievo. Relationships based on the Bulgarian horticultural past were identified based on information available on the websites of the municipalities.

The findings were validated and supplemented by semi-structured telephone interviews with the leaders of the municipalities concerned, as well as with representatives of the Bulgarian ethnic minority and local ethnic minority governments and employees of cultural institutions between 15 January and 27 June 2025. In summary, it can be concluded that although the Bulgarian horticulture past and the presence of local governments are decisive factors in the establishment of twinning relations, official and regular contact can lay the foundation for closer cooperation between local communities and the formation of genuine ties between institutions, organizations, and social groups.

Bevezetés

Napjainkban a városok jelentik a globális gazdaság és információáramlás, illetve az áruk és emberek világméretű mobilitásának kritikus motorját (Acuto 2016). Enyedi (1997) szerint a sikeres város egyik ismérve a tartós külső kapcsolatok kialakításának képessége. Ennek egyik formája a részben földrajzi közelségen alapuló partnerség, a testvértelepülési együttműködés, ami jellemzően a II. világháború után terjedt el (Kézai, Páthy 2023). A kooperációk különböző okokból jöhetnek létre: ilyen például a kereskedelem, a kulturális kapcsolatok, sportesemények és a nemzetközi oktatási cserék (Krankovits 2020; O'Toole 2001; Riner, Becklenberg 2001; Tham, Shim 2025; Zelinsky 1991). Minden esetben egy meghatározott társadalmi-gazdasági eredmény érdekében kívánnak a felek együttműködni, és ennek az együttműködésnek adnak jogi keretet szerződés formájában (Prasittisopin et al. 2024). A testvérvárosi kapcsolatok a gazdaság, a társadalom, a kultúra és a politika dimenziójában egyaránt megvalósulhatnak (Dąbrowski 2020). A kialakult kapcsolat ugyan egyetlen szférára is szorítkozhat, de az idő előrehaladtával a partnerség az eredeti szféráról jellemzően áttérjed más területekre is.

A testvérvárosi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányok elsősorban a metropoliszok vizsgálatára irányulnak. Világviszonylatban számos példát találunk két állam között kialakult kapcsolatok, vagy egy-egy ország teljes kapcsolathálójának feltérképezésére (Amiri, Grandi 2021; Chatterji, Saha 2017; Karvounis 2020; Mori 2023; O'Toole 2001; Tidwell 2021; Utomo, Widiana 2024). Térségünkben ugyanakkor viszonylag ritkák az ilyen elemzések (Dąbrowski 2020; Środa-Murawska, Dąbrowski, Smoliński 2024), sőt a vizsgálatokat lehetővé tevő nemzeti adatbázisok léte sem evidens. Kézai és Páthy (2023) a kelet-közép-európai régió egészét átfogó, a térség nagyvárosainak testvértelepülési hálózatait érintő vizsgálata azt állapította meg, hogy a partnerségek elsősorban a magyar, a lengyel és a román városok között koncentrálnak.

A tanulmány háttérét adó kutatás¹ Magyarországra összpontosítva vizsgálja az önkormányzatok nemzetközi diplomáciai tevékenységét, és ennek részeként az ún. nemzetiségi települések testvérkapcsolatainak kutatására (is) vállalkozik. Különös hangsúlyt helyez az intraetnikus együttműködésekre, amelyek többek között az anyaországgal történő kapcsolattartásban is megnyilvánulhatnak. A „nemzetiségi település” kifejezés sem elméleti, sem módszertani szempontból nem definiált, a településkategória különböző jogszabályok, illetve területfejlesztési koncepciók alapján értelmezhető. A 2011-ben elfogadott nemzetiségi törvény² – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – a nemzetiség településen belüli arányához (a legutóbbi népszámlálás szerinti 20%, illetve 10%, ld. 5. és 6.§) köt bizonyos jogosítványokat. Szintén a népszámlálási eredmények alapján válnak jogosulttá a helyi nemzetiségi közösségek nemzetiségi önkormányzatok alakítására: ma ehhez alapesetben huszonöt, bizonyos feltételek teljesülése esetén húsz, az adott nemzetiséghez tartozó személy szükséges (56.§). Legalább koncepcioná-

lis szinten a fejlesztéspolitikában is megjelenik a nemzetiségek által lakott térségek kategóriája (OFTK 2014). Jelen tanulmánynak nem célja e kérdést tisztázni: mindössze rávilágít arra, hogy ilyen besorolások – egymással nem harmonizáló keretek között – léteznek, ami jelzi a nemzetiségi település, illetve térség kategóriájának relevanciáját.

A bolgár közösség kifejezetten kisszámú és területileg szétszórta Magyarországon élő elismert nemzetiségek között. Noha a *de jure* elismerésük (1993) óta alakítanak kisebbségi önkormányzatokat (1994-ben még csupán egyet, legutóbb viszont már harminchármat), arányuk egyik magyarországi településen sem éri el a többlétszámú jogszabályokhoz – hatályos jogszabályok szerint – szükséges 10 százalékot. Bár nemzetiségi településekként nem értelmezhetők, a bolgár közösség által lakott helységek egy része olyan történeti jellegzetességgel bír, ami miatt testvértelepülési kapcsolataik vizsgálata értelmet nyer: ez a jellegzetesség a bolgárkertészeti múlt.

A magyarországi kertészetekkel különböző megközelítésekben ma is számos tanulmány foglalkozik. Jelen folyóirat egy korábbi tematikus blokkja is ezt a témát járja körül a kertészeti vállalkozások helyzetére, a gazdálkodók adaptációs gyakorlatára összpontosítva. A Kovács Katalin szerkesztésében megjelent írások (Kovács 2024) sorában Lennert és szerzőtársai (2024) a kertészetek és szőlészetek példáján keresztül a klímaváltozásnak való kitettség területi különbségeit, Koós és szerzőtársai (2024) a klímaváltozás magyar mezőgazdasági foglalkoztatásra gyakorolt hatását és az adaptáció lehetőségeit elemezték. Kovács és szerzőtársai (2024) a mezőgazdasági idénymunkát és annak munkaerőpiaci hatásait vizsgálták, Vigvári és Németh (2024) pedig esettanulmányi formában a kertészeti ágazat bérmunkaviszonyaiba engedtek betekintést. E legutóbbi tanulmány kutatási terepét Szentes adta, amely település jelentős bolgárkertészeti múlttal rendelkezik, de általánosságban is kijelenthető, hogy a mezőgazdasági termelés kultúrájának alakításában a bolgárkertészek meghatározó szerepet játszottak Magyarországon.

A magyarországi bolgársággal, bolgárkertészekkel és bolgárkertészetekkel foglalkozó szakirodalom szintén jelentős és időben is igen kiterjedt, hiszen – a hazai élelmiszerellátásban betöltött jelentőségük okán – a bolgárkertészetek a kezdetektől az érdeklődés középpontjába kerültek. A hazai bolgár kisebbségi társadalom történetének legátfogóbb és legsokoldalúbb feldolgozása Menyhárt (2021) nevéhez fűződik, aki tanulmánykötetében a saját nyelvészeti, társadalom- és gazdaságtörténeti, illetve néprajzi kutatásait összefoglaló írásai mellett külön fejezetet szentelt a magyarországi bolgár közösségekkel foglalkozó magyar és bolgár kutatók munkásságának. A bolgárokkal kapcsolatos tudományterületi – nyelvészeti (Menyhárt 2017), nyelvi-néprajzi (Menyhárt 2020), illetve történeti (Miklós 2009) – munkák mellett a hazai szakirodalomban is jelentős a bolgárkertészetek átfogó leírása (Boross 1973; Csoma 1987), a mezőgazdasági statisztika körébe tartozó tanulmányok (Révész 1915), illetve a bolgárkertészek sajátos gazdasági struktúráját, munkaszervezetét elemző írások (Bódi, Savova 2018) köre is.

Az egyes bolgárkertészetek nyomába eredő helytörténeti-néprajzi munkák (Czibulya 1987; Galambos 2016; Király 2001; Macher 2020; Mlecsenkov 2024; Mód 2019; Varró 2024; Zsilák 2014) szintén számottevőek, és látható, hogy a bolgárkertészeti múlt feltárása iránt folyamatos az érdeklődés, hiszen napjainkban is jelennek meg tanulmányok, tematikus különszámok (Vukov 2024) a témában. Noha a magyarországi bolgárság és bolgárkertészetek történetét, jelentőségét és hatását sok oldalról vizsgálták a hazai szakirodalomban, olyan munka még nem született, amely e tematika nemzetközi relevanciáját kutatta volna. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy az egykori bolgárkertészeteknek otthont adó és máig jelentősebb bolgár nemzetiségű lakossággal rendelkező településekre koncentrálna megvizsgáljuk a bolgár településekkel kialakított kapcsolatokat. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy relevanciával bír-e a bolgárkertészeti múlt a testvértelepülési kapcsolatok kialakítása során.

Módszertan

Tanulmányunkban megvizsgáljuk, hogy az egykor Magyarországra települt bolgárok, illetve az általuk létrehozott bolgárkertészetek mennyiben határozzák meg ma is a bolgár közösségek jelenlétét, a bolgárkertészeteknek otthont adó településeken hogyan őrződött meg a múlt ezen öröksége, és hogy ez miként nyilvánul meg a bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatokban.

A témában megjelent szakirodalom feldolgozása mellett a 2001 és 2022 közötti népszámlálások adatbázisaiból származó adatok alapján a magyarországi kisebbségek általános jellemzőinek ismertetésére, részletesebben pedig a bolgár közösség jellegzetességeinek és történeti változásainak bemutatására vállalkozunk. Szintén a szakirodalom és a történeti (1910, 1930) népszámlálások voltak segítségünkre abban, hogy az egykori bolgárkertész jelenlétét az egyes települések esetében megállapítsuk, adatokkal igazoljuk. A bolgár és magyar települések között létrejött testvérkapcsolatok feltárásában két nemzeti adatbázis volt segítségünkre. A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége Magyarország legnagyobb, legerősebb érdekvédelmi szervezete, amelyet 1989. március 10-én alapítottak. A TÖOSZ tagjai közé közel 1 600 önkormányzat tartozik. A szervezet adatbázisa egy 2018-as önkormányzati kérdőíves felmérésen, illetve egyéb információkon alapul, s a magyarországi települések, vármegyék és fővárosi kerületek testvérvárosi kapcsolatairól nyújt információt, beleértve a megállapodás évét, a kapcsolat státuszát (azaz, hogy van-e írásos megállapodás) és a megállapodás tartalmát. A Bolgár Köztársaság Önkormányzatainak Országos Szövetsége (*Natsionalno Sdruzhenie Na Obshtinite V Republika Bulgariya*, NSORB) 1996. december 11-én alakult, 2015 óta minden bolgár önkormányzat a tagja. A NSORB-adatbázis a bolgár önkormányzatok népességére, testvértelepüléseire, ezek főbb jellemzőire, valamint az együttműködési megállapodás típusára, formájára és az együttműködés

területére vonatkozóan tartalmaz információkat. A TÖÖSZ és a NSORB által összeállított, az önkormányzatok testvérkapcsolatait részletesen, de nem teljes körűen tartalmazó adatbázisokból leválogattuk a bolgár és magyar települések közötti partnerségeket, és közelebbről is megvizsgáltuk a szakirodalom alapján lehatárolt, bolgárkertészeti múlttal rendelkező települések kapcsolatait. Az eredményeket az érintett helyi önkormányzatok, valamint a nemzeti és helyi nemzetiségi önkormányzatok képviselőivel 2025. január 15. és június 27. között folytatott félig strukturált (30-45 perc időtartamú) telefonos interjúkkal és a települések honlapjain fellelhető információkkal validáltuk, illetve kiegészítettük.

Bolgárkertésze(te)k Magyarországon

A nemzetiségek egy részére jellemző területi koncentráció a bolgárok esetében nem érvényes: a közösség tagjai (történeti okokból) jellemzően az ország nagyvárosaiban és azok környékén élnek. A bolgár a magyarsághoz legkorábban (valószínűleg még a honfoglalás előtt) csatlakozott etnikai csoportok egyike, későbbi évszázadokban megfigyelhető betelepülésüknek három, motivációjában és földrajzi irányultságában is elkülönülő szakasza különböztethető meg. A betelepülés első két hullámát (14. század második fele – 1526, 17. század utolsó évtizede – 18. század közepe) döntően a török uralom elől történő menekülés motiválta, míg a harmadikat (a 19. század harmadik harmadától) gazdasági érdekek határozták meg. Szemben a korábbi római katolikus bolgárokkal, a harmadik hullámban érkezettek ortodox vallásúak voltak, és csak ideiglenes szándékkal, idényjellegű munkára költöztek Magyarországra (Miklós 2009). A 19-20. században a magyarországi bolgár nemzetiség a bolgárkertészethez kötődött (Menyhárt 2021). A bolgárkertészek magyarországi megjelenése alapvetően két okra vezethető vissza, amelyek egymást erősítve hatottak a két állam közötti vándorlási folyamatokra. Az elsődleges taszító (*push*) faktorok között az Oszmán Birodalom felbomlása, míg a vonzó (*pull*) tényezők között a dualizmus kori Magyarország fellendülése, urbanizációja azonosíthatók (Bódi, Savova 2018). A bolgár kertkultúra kialakulását és fejlődését az oszmán uralom nagyban segítette. 1878-ban a szabad állam létrejöttével a kertész-kereskedők számára kedvezőtlennek vált a környezet: hiányzott a megfelelő felvevőpiac, a nemzeti polgárság és a helyi ipar (Inalcik, Quataert 1994). A megváltozott körülmények következtében megkezdődött az elvándorlásuk (Grbić Jakopović 2015). Bulgáriában korábban sem voltak földesúri nagybirtokok, így az önálló államban a birtokelaprózódás miatt a speciális tudással rendelkező, ám önellátásra nem képes, illetve az ipar és urbanizáció fejletlensége miatt piacra termelni sem tudó földműves réteg migrációra kényszerült (Boross 1973). Az elvándorlási kényszert jól érzékeltetik a számok: 1888 előtt több mint 9 555 kertész (a foglalkozási csoport 11 százaléka) indult útnak a tarnovói körzetből, 1914-ig pedig még több mint félmillióan követték példájukat (Csoma 1987).

Elsősorban a városhiányos, erősen agrárjellegű térségekből indultak el a kertészek a környező országok nagyvárosai felé, különösen olyan területekre, ahol a városfejlődést nem követte a városi népességet ellátni képes mezőgazdaság növekedése (Boross 1973), és ahol kis bérelt területeken folytatták azt, amit otthon magas szinten megtanultak (Bódi, Savova 2018).

A 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó elvándorlás Bulgária egyik legfontosabb nemzetközi gazdasági migrációja volt (Mód 2024). Magyarországra elsősorban a régi főváros, Veliko Tarnovo környékéről érkeztek nagy számban bolgárkertészek (Csoma 2019): onnan, ahol a bulgáriai intenzív kertészkedés a török hadsereg élelmezésének biztosítása érdekében elsőként kialakult (Csoma 1987). Magyarország a kertészeti tevékenységben is 100–150 éves lemaradásban volt, ami a viszonylag későn megindult városfejlődés során problémát jelentett: a nagyobb településeket (kiemelten Budapestet) német kertészetek látták el, ez azonban a 19. század második felében már nem volt elegendő, így megnyílt az út a bolgárkertészek előtt (Boross 1973). A Magyarországra érkező bolgárok jellemzően Budapest környékén, illetve a vasúti csomópontok közelében telepedtek le, ám később a nagyobb, majd a kisebb vidéki városok közelében is megjelentek. A kertészetek telephelyválasztásánál fontos szempont volt a földrajzi lokáció: az öntözéses gazdálkodás (túlnyomórészt zöldségtermesztés) miatt vízenyős és/vagy élő vízhez közeli területeket választottak, ahol földterületeket béreltek (Miklós 2009; Varga 2021). Kezdetben februártól novemberig tartózkodtak Magyarországon, az év további részében Bulgáriában éltek (Naydenov 2022). A kertészcsoportokat jellemzően férfiak alkották (Csoma 1987), és csak később települtek át végleg Magyarországra – ekkor már együtt a családdal. A Bulgáriához kötődés és kétlakiság azonban így is fennmaradt, amit igazol az is, hogy jellemzően nem saját tulajdonú, hanem haszonbérbe vett földeken gazdálkodtak, a termékek értékesítéséből származó bevétel legnagyobb részét pedig az otthon maradt család megsegítésére fordították (Csoma 1987; Révész 1915). Ez a bolgárok modernkori betelepülésének első, ún. átmeneti szakasza, amit a második szakasz (1915–1945), a nemzetiségi lét elemeinek intézményesülése követett. Ebben az időszakban hozták létre azokat az oktatási, egyházi és társadalmi intézményeket (Magyarországi Bolgárok Egyesülete, 1914; Bolgár Ortodox Egyházi Közösség, 1916, később Bolgár Egyházi és Iskolai Közösség, 1917), és alapították meg kertészeti szakfolyóiratukat (Bolgarszki Godinár, 1928) is (Csoma 1987; Menyhárt 2021), amelyek megteremtették a letelepedés feltételeit és elősegítették az ingázás megszüntetését. A harmadik szakasz a stabil hazai bolgár közösség kialakulásának, illetve belső átalakulásának, társadalomba beépülésének időszaka, amit az elismert nemzetiségek közé történő beemeléssel a rendszerváltozás korszaka zárt le (Bódi, Savova 2018; Doncev 2013). A bolgárkertészek hatása a munkaszervezetben (Bódi, Savova 2018), a bolgárrendszerű kertészetek megjelenésében is tapintható. Országszerte alakultak magyar tulajdonossal bíró, magyar munkaerővel, de bolgár módszerrel művelt kertészetek: 1865-ben Nagybecskerekén létesült az első telep, majd ezt követte egy hasonló Ócsán (1900). Az állam is részt vett ilyen

gazdaságok létesítésében, például Kilitin (Csoma 1987). A magyar kézben lévő bolgárkertészetek száma 1912–1913 között 697-ről 1 592-re nőtt, a bolgár tulajdonban működők mennyisége ugyanezen időszakban 872-ről 649-re apadt, amiben az állami ösztönzők mellett az első Balkán-háború is szerepet játszott. A bolgárok ugyanis ekkor (ideiglenesen) felhagytak a kertészkedéssel: részt vettek a háborúban, s az így elhagyott földek egy részén magyarok kezdtek el gazdálkodni (Révész 1915). A bolgár- és bolgárrendszerű kertészetek a II. világháború után a többi mezőgazdasági területhez hasonlóan a téjesítés sorsára jutottak. Utolsóként, 1960–1962 között a fővárosi és főváros környéki kertészeteket kényszerítették termelőszövetkezetekbe: ezek egyik kivételes példája az 1956–1979 között sikeresen működő Magyar-Bolgár Barátság Termelőszövetkezet volt. A kollektivizálás eredménye az is, hogy a bolgárkertészek egy része felhagyott a zöldségtermesztéssel és az iparban helyezkedett el (Menyhárt 2021). A mai foglalkoztatási adatok (ld. lejjebb) alapján is látható, hogy a hazai bolgárság körében a mezőgazdasági tevékenység már a múlté. A korábbi bolgárkertészetek nyomán azonban bizonyos térségek életében a zöldségtermesztés még ma is központi szerepet tölt be (Szentés kapcsán ld. Betekintő 2002; Velkey, Mihály, Gál 2021; Vigvári, Németh 2024).

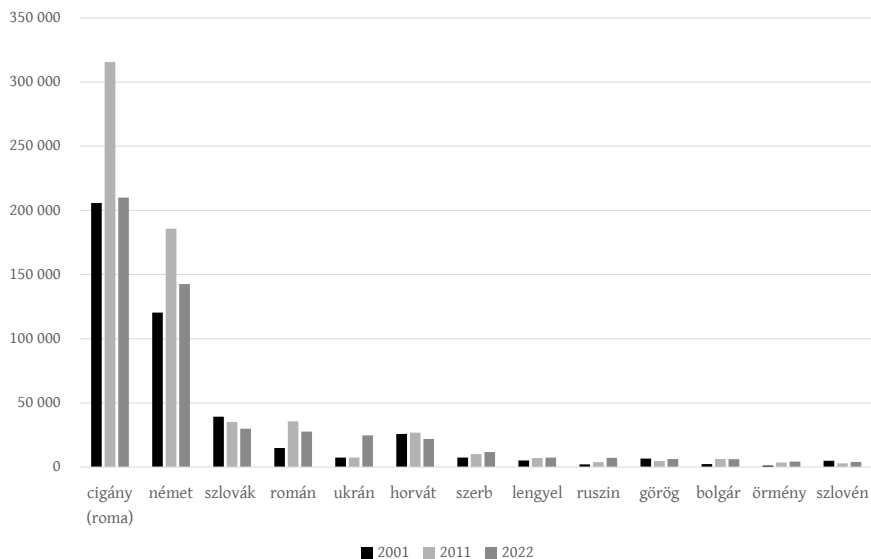
A rendszerváltozás előtti Magyarországon is évtizedenként tartottak népszámlálásokat, ám ebből az időszakból a bolgárok létszámára vonatkozóan kevés adatot találunk. A 20. század elején tartott összeírások nem a nemzetiségről, nemzeti vagy etnikai identitásról, hanem az anyanyelvről szolgáltatnak adatot. A viszonylag kislétszámú nyelvi közösségeket, így a bolgárokat is az „egyéb” kategóriába sorolták települési szinten, pontos létszámukról így csak összesítve, a törvényhatóságok (megyék és megyei jogú városok) szintjén van információnk. Az 1930-as népszámlálás eredményei szerint összesen 2 816 bolgár anyanyelvű személy élt az akkori Magyarország területén, a legtöbben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében (884 fő) és Budapesten (721 fő). Jelentősebb létszámban éltek még bolgárok Miskolcon (139 fő), Pécsen (65 fő), valamint az ország központi területein: Fejér (89 fő), Jász-Nagykun-Szolnok (87 fő) és Komárom-Esztergom (85 fő) vármegyékben. Települési szinten az ortodox vallásúak száma alapján következtethetünk a bolgárok jelenlétére, amennyiben a felekezethez tartozók létszáma meghaladja a (főként) szerb vagy román anyanyelvűek számát, és a településen az „egyéb” anyanyelvi kategóriában is találunk összeszámlált személyeket. A 20. század elején készített összeírások, valamint a szakirodalom és egyéb dokumentumok alapján bolgár jelenlétet igazoló adatokat találunk Bánhida, Cegléd, Cibakháza, Dunaharaszti, Dunakeszi, Felsőzsolca, Fót, Lórév, Nagyrábé, Nógrádverőce, Piliscsév, Szegvár, Szentés, Szigetszentmiklós, Sződ, illetve a jelenleg már Budapest részévé vált Rákospalota, Soroksár és Zugló vonatkozásában.³ Az államszocialista időszakban nemzetiségi adatokat csak a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, majd 1980-tól kezdődően a szlovén közösségekről közöltek: a többi kisebbség esetében csupán az anyanyelv alapján tudunk a csoportok létszámára következtetni.

A bolgár nemzetiség Magyarországon

A bolgár nemzetiség hivatalos elismerésére a rendszerváltozás után került sor. Az 1993-as kisebbségi törvény⁴ zárórendeletkezése tételesen felsorolta a nemzetiségeként – az akkori terminológia szerint nemzeti és etnikai kisebbségként – elismert bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán közösségeket. A tárgykörben 2011-ben megszületett új jogszabály, illetve annak I. számú melléklete változatlanul hagyta a korábban elismert nemzetiségek körét, így továbbra is a fent megnevezett nemzeti és etnikai csoportok alkotják a nemzetiségeket Magyarországon. A legutóbbi, 2022. évi népszámlálás során három kérdés – nemzetiség, anyanyelv, illetve családi, baráti közösségben használt nyelv – keretében kínálkozott lehetőség a nemzetiségi hovatartozás megjelölésére, s mivel mindhárom kérdésre két válasz volt adható, a többes identitás kifejezésére is mód nyílt. A három kérdésre adott válaszokat összevontan kezelő adatokból (nemzetiséghez tartozás az összes kérdés alapján) látható (1. ábra), hogy a 2011-es – alapvetően módszertani okokkal, a többes válasz megjelölésének lehetőségével magyarázható – kiugrás után 2022-ben az elismert nemzetiségekhez tartozók száma (és egyébként aránya is) csökkent. Ez a megállapítás az egyes nemzetiségekre – a szomszédunkban zajló háború elől menekülők miatt növekedést mutató ukrán és a ruszin közösség kivételével – külön-külön is igaz.

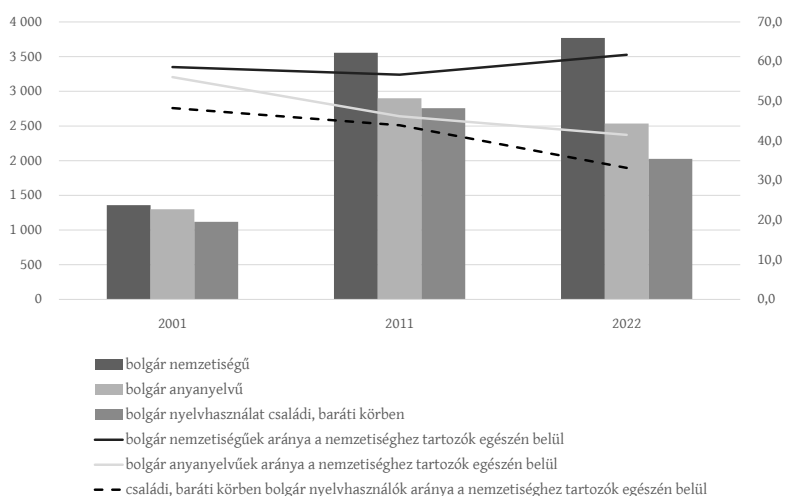
A bolgárok a tizenhárom hazai nemzetiség egyikét, az egyik legkisebb lélekszámú közösséget alkotják. Létszámuk az összevont adatok (nemzetiséghez tartozás az összes kérdés alapján) szerint 2001 és 2011 között csaknem megduplázódott (2 316 fő-ről 6 272 főre nőtt), míg az utóbbi évtizedben szinte változatlan maradt (2022-ben létszámuk 6 109 fő). Ha az egyes kategóriákat (nemzetiség, nyelv) és az ezekből származtatott mutatókat vizsgáljuk, akkor arra jutunk, hogy 2001-ben csaknem azonos volt a bolgár nemzetiségűek, a bolgár anyanyelvűek, valamint a bolgár nyelvhasználók száma és aránya, 2011-re pedig valamennyi területen bővült a bolgár közösség. A nemzetiségi és a nyelvi jellegzetességek fejlődési pályája azonban ezután kettévált, ami 2022-re nemzetiségi megközelítésben további létszámbővülést, a nyelvi kérdések vonatkozásában viszont szűkülést eredményezett (2. ábra). A szakirodalom ezt a jelenséget – ami egyébként nem korlátozódik a bolgár közösségre – a szimbolikus etnicitás (Tátrai 2014; Tóth, Vékás 2013) térnyerésének nevezi. Ennek során a nemzetiségi és anyanyelvi adatívek eredményei egymástól egyre távolabb kerülnek a nyelvi asszimiláció hatására, és az identitás inkább a nemzetiségi gyökerek tiszteletben tartásával, semmint a napi gyakorlattal, valódi kulturális és nyelvi kötődéssel, kisebbségi intézmények használatával azonosítható. Alátámasztja ezeket az állításokat a jelenség szemléltetésére alkalmas AN-index,⁵ amely a hazai bolgárság körében a 95,7-es (2001) és 81,5-es (2011) értékekről napjainkra (2022) 67,3-ra csökkent.

1. ábra: A elismert nemzetiségekhez tartozók száma Magyarországon 2001 és 2022 között (fő)
Trends in the number of ethnic minorities recognised in Hungary between 2001 and 2022 (persons)

Forrás: KSH népszámlálási adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

2. ábra: A bolgár nemzetiség jellemzői Magyarországon 2001 és 2022 között (fő, százalék)
Characteristics of the Bulgarian minority in Hungary between 2001 and 2022 (persons, percentage)

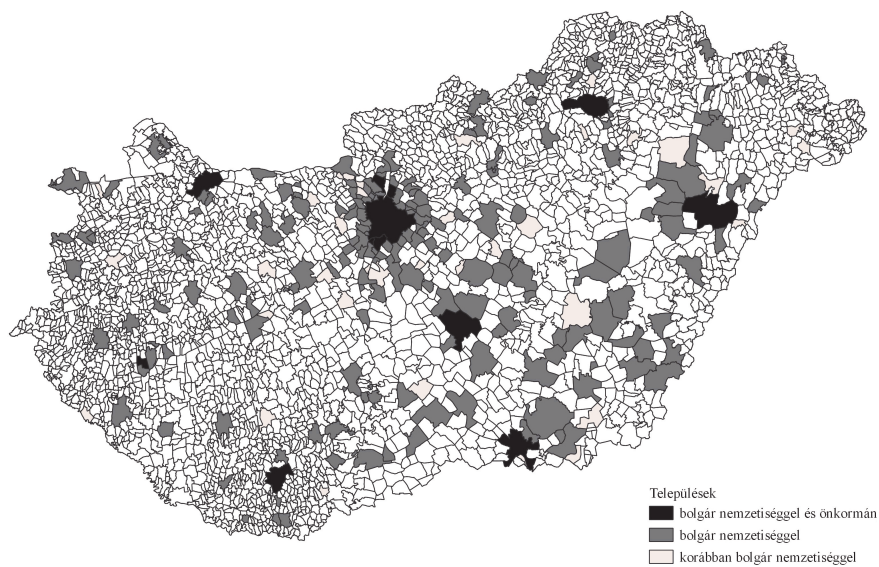
Forrás: KSH népszámlálási adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

Az egyes nemzetiségek demográfiai jellegzetességeiről a 2011-es népszámlálásból szerezhetünk részletes információkat. A nemzetiségeket – a cigányság kivételével – természetes fogyás jellemzi: különösen a nagyobb lélekszámú közösségekre igaz, hogy idősebb korösszetételűek, magasabb átlagéletkorral rendelkeznek, és hogy a fiatalabb generációk nyelvi asszimilációja előrehaladott (Tátrai 2014; Tóth, Vékás 2013). A nemzetiségi közösségek létszámának növekedéséhez, illetve szinten tartásához sok esetben a migráció járul hozzá: a bolgároknál azonban ez kisebb jelentőséggel bír, körükben még az országon belüli lakóhelyváltogatás sem jellemző (Tóth, Vékás 2013). A bolgár közösség előregedése jelentős, demográfiai kilátásai a magyarországi többségi társadalom helyzeténél is kedvezőtlenebbek. Nemek szerinti és összesített arányai a 2011-es adatok alapján a 40 év feletti korcsoportokban néhány százalékponttal rendre meghaladják az országos átlagot, a fiatalabb korosztályok azonban elmaradnak attól. A foglalkoztatottak átlagosnál magasabb (46,2% vs. 39,7%) és az eltartottak alacsonyabb (19,8% vs. 24,9%) aránya szintén a közösség utánpótlásának hiányáról tanúskodik. A bolgár közösség iskolai végzettsége ugyanakkor kedvezőbb az országos átlagnál. Az eltérésért elsősorban a felsőfokú végzettségűek kiemelkedően magas (30,8%), az országos átlagot (17%) jelentősen meghaladó aránya felelős. A kedvezőbb iskolai végzettség a bolgár közösség foglalkozási szerkezetében is megmutatkozik. A mezőgazdasági hagyomány már egyértelműen a múlté: a bolgárok országos átlagot meghaladó arányban dolgoznak a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység (6,8%, +2,4 százalékpont), az információ, kommunikáció (5%, +2,2 százalékpont) és a pénzügyi, biztosítási tevékenység (3,8%, +1,2 százalékpont) ágazatokban, miközben a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya (13,4%) jelentősen elmarad az átlagtól (19,7%). Ezzel összhangban a foglalkozási főcsoportok szerint is átlagot meghaladó mértékű a bolgárok aránya a felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások körében (23,8%, +7,9 százalékpont), illetve jelentős a gazdasági, igazgatási, érdekképviselési vezetők, törvényhozók (7,1%, +2 százalékpont) főcsoportban is, miközben az ipari és építőipari foglalkozások (9,2%, -4,8 százalékpont), illetve a gépkezelők, összeszerelők, járművezetők (7,5%, -4,6 százalékpont) körében jóval szerényebb a részvételük.

A nemzetiségek egy részére jellemző területi koncentráció a bolgárok esetében nem érvényes: a közösség tagjai (történeti okokból) jellemzően az ország nagyvárosaiban és azok környékén élnek. A bolgárkertészek többsége – mivel nem a végleges letelepedés szándékával érkeztek – később hazaköltözött. Ám kisebb részük maradt, s ők, kiegészülve a tanulási vagy munka céljából Magyarországra települőkkel, valamint a beházasodó és ma már bolgár identitással rendelkező egyéb nemzetiségű csoportokkal alkotják a mai bolgár közösség gerincét. A hazai bolgárságot nagyvárosi életmóddal rendelkező, kulturálisan és nyelviileg is heterogén csoportként jellemezhetjük, amely tudatosan törekszik identitásának megőrzésére (Menyhárt 2020, 2021). Több bolgár család él még ma is Csepel, Halásztelek, Dunaharaszti, Szigetszentmiklós, Lórév, Pécs, Miskolc és Szolnok

környékén. Az egyes családok, illetve közösségek közötti kapcsolat ma is erős, nagymértékben megőrizték a hagyományos szokásrendet (Csoma 1987). A legutóbbi népszámlálás (2022) adatai szerint a legnépesebb bolgár közösségek Budapest (1 902 fő) mellett Szegeden (118 fő) és Pécsen (102 fő) találhatóak, míg a legnagyobb arányban Sármellék (2,7%) és Lórén (2,4%) községekben élnek bolgárok. A települések közterületeinek és külterületeinek elnevezései is emlékeztetnek az egykori bolgárkertészetre és bolgár közösségekre: Bolgártelep (Dunakeszi), Bolgárföld dűlő (Bp. XXIII. kerület), Bolgárföld (Miskolc), Bolgárkertész utca (Bp. XIV. kerület, Szentés, Halásztelek), Bolgár utca (Pécs, Szentendre), Bolgárkert utca (Pécs). Halásztelken, ahol ma is jelentős bolgár közösség él, bolgár nyelvű helységnevtábla is van. Több helyen (Dunaharaszti, Felsőzsolca, Kispeszt, Óbuda, Soroksár, Szigetszentmiklós, Zuglón) köztéri alkotások – szobrok, ivókutak – formájában is megőrkítették a bolgárkertészeti múltat (Menyhárt 2020).

3. ábra: Bolgár nemzetiségűek és bolgár nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon
Municipal characteristics of the Bulgarian minority and Bulgarian minority self-governments in Hungary

Forrás: KSH népszámlálási adatbázis és Nemzeti Választási Iroda adatai alapján a szerzők szerkesztése

A bolgár közösség jelenlétét a nemzetiségi önkormányzatok is jelzik. A jelenlegi szabályozás szerint helyi nemzetiségi önkormányzat létesítéséhez (a legutóbbi népszámlálás adatai alapján) legalább 25 fő nemzetiségi identitású személy, vagy legalább 20 nemzetiségi identitású személy és a korábbi önkormányzati ciklusban működő nemzetiségi önkormányzat, vagy valamilyen, az

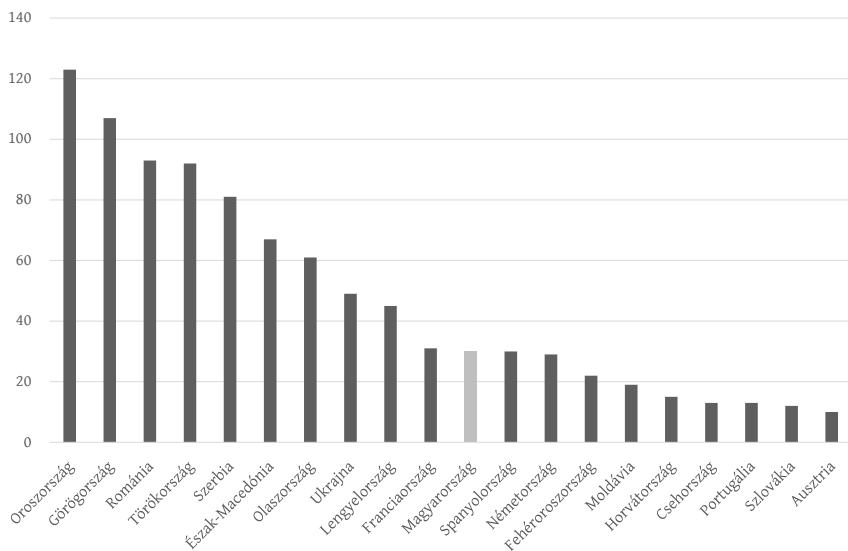
adott településen működő nemzetiségi intézmény (pl. nemzetiségi iskola) szükséges. Az első bolgár nemzetiségi önkormányzat 1994-ben alakult meg Halásztelken, majd a későbbi ciklusokban sorra alakultak az önkormányzatok a nagyvárosokban, a fővárosi kerületekben (ahol a bolgár közösség lakosságarányosan nem jelentős), valamint az egykori bolgárkertészeteknek otthont adó településeken. 2024-ben a bolgár nemzetiség összesen 33 települési önkormányzatot hozott létre. Noha van átfedés a két csoport között (3. ábra), a relatíve magas arányú bolgár nemzetiséggel rendelkező települések közül nem mindegyik vált jogosulttá a 2024-ben indult önkormányzati ciklusban kisebbségi önkormányzat alakítására: Felsőzsolcán ugyan 2002 óta volt nemzetiségi önkormányzat, 2022-ben azonban csupán 16 fő vallotta magát bolgár nemzetiséghez tartozónak, és ez elmarad a törvényileg előírt minimumtól.

Bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatok

A tanulmány ezen részében áttekintjük a bolgár-magyar testvérvárosi kapcsolatokat, előbb a bolgár, majd a hazai adatbázis alapján. A NSORB-adatbázis tanúsága szerint a bolgár önkormányzatok összesen 1 185 testvérvárosi kapcsolatot kötöttek valamely más ország önkormányzatával. A kapcsolatok irányát tekintve Európa tölti be a kulcsszerepet (4. ábra): az együttműködések 85 százaléka (1 016 testvérkapcsolat) az európai kontinenshez tartozó országok településeivel jött létre. A legtöbb kapcsolatot (123 testvérvárosi szerződést) Oroszországgal kötötték a bolgár önkormányzatok, ugyanakkor a szomszédos országok települései is kiemelt szerepet töltenek be a testvérvárosi hálózatban: Görögország 107, Románia 93, Törökország 92, Szerbia 81, Észak-Macedónia 67 önkormányzattal képviseltette magát. A nyugat-európai településekkel kialakított együttműködés ritkább: a legtöbb kooperáció Olaszországgal (61) alakult ki, míg Franciaországgal (31) és Spanyolországgal (30) a magyar testvértelepülési kapcsolatokkal megegyező számú kooperáció jött létre. Az adatbázisban szereplő 30 együttműködéssel Magyarország a kontinens országai közül a tizenegyedik, az Európai Unió tagországai közül a hatodik legjelentősebb partnere Bulgáriának. A TÖOSZ adatbázisa szerint a magyar önkormányzatok összesen 3 705 hivatalos testvérmegállapodást kötöttek, amelyből 3 041 (82%) a kelet-közép-európai régión belüli együttműködés. Az öt legjelentősebb partnerország Románia, Szlovákia, Németország, Lengyelország és Ausztria. A megkötött testvértelepülési megállapodások alapján Bulgária a tizenhetedik helyet foglalja el az országok rangsorában. A magyar partnervárosok között számos fővárosi kerület (Józsefváros, Zugló, Soroksár, Újbuda, Kispeszt) és Budapest környéki település (Szigetszentmiklós) szerepel. A kapcsolatokban domináns szerepet töltenek be a közlekedési csomópontnak is számító megyei jogú városok (Debrecen, Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Miskolc, Nagykanizsa, Pécs, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Veszprém,

Zalaegerszeg), de szép számmal találunk kisebb vidéki településeket (Ajak, Cso-pak, Hajdúsámson, Hollókő, Kazincbarcika, Kunszentmiklós, Paks, Siklós, Szentes, Tiszafüred) is az együttműködők sorában.

4. ábra: Bolgár testvértelepülési együttműködések Európában (együttműködések száma)
Bulgarian town twinning in Europe (number of partnerships)

Forrás: NSORB alapján a szerzők szerkesztése

A testvértelepülési kapcsolat kialakítását számos szempont motiválhatja, amiben az sem elhanyagolható tényező, hogy a kapcsolat kialakítására mikor, milyen társadalmi-politikai viszonyok között került sor. Bolgár-magyar viszonylatban (1. táblázat) is találunk olyan testvértelepülési kapcsolatot, ami még az államszocialista időszak központi szintről irányított partnerségének terméke: ezekben az esetekben tehát az együttműködés kialakításának körülményeiből adódóan helyi motivációkról aligha beszélhetünk. A településméret is befolyásolhatja a testvérkapcsolatok irányát, hiszen a nagyvárosok a gazdasági és kulturális lehetőségek kiaknázása érdekében igyekeznek minél szélesebb körű kapcsolatrendszert kialakítani más országok településeivel. Ezekben az esetekben gyakran a települések hasonló mérete, városhálózatban elfoglalt azonos pozíciója és funkciója a meghatározó. Noha vannak a felsorolt együttműködő települések között olyanok, amelyeknek van bolgárkertészeti múltja, vagy ma is élnek ott bolgár közösségek (pl. Dunakeszi, Szentendre, budapesti kerületek többsége), a kapcsolatok kialakítását nem ez motiválta, vagy legalábbis ezt nem tudtuk igazolni.

A bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatok egy részében bizonyítható az egykori bolgárkertészetek napjainkig tartó hatása, ahogy ez a hazai bolgárság

1. táblázat: A bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatok lehetséges típusai
Potential types of Bulgarian-Hungarian town twinning

Magyar település	Bolgár település	Testvér-kapcsolat típusa	Magyar település	Bolgár település	Testvér-kapcsolat típusa
Ajak	Ahely	D	Kapuvár	Obzor	C
Bp. VII. kerület	Szeti Vlasz	B	Kazincbarcika	Dimitrograd	C
Bp. VIII. kerület	Szozopol	B	Kunszentmiklós	Suhindol	E
Bp. XI. kerület	Ruse	B	Miskolc	Burgas	C
Bp. XIV. kerület	Veliko Tarnovo	A	Nagykanizsa	Kazanlak	C
Bp. XIX. kerület	Tvarditsa	B	Paks	Kozloduy	C
Bp. XVIII. kerület	Obzor	B	Paks	Vratsa	E
Bp. XVIII. kerület	Nesebar	B	Pécs	Sliven	C
Bp. XXIII. kerület	Smolyan	B	Rákóczi falva	Chervena Voda	B
Csopak	Kavarna	E	Siklós	Belovo	C
Debrecen	Sumen	C	Sopron	Veliko Tarnovo	C
Dunakeszi	Ravda	B	Székesfehérvár	Blagoevgrad	C
Dunaújváros	Szlisztra	C	Szentendre	Koprivstica	B
Felsőszolca	Draganovo	A	Szentes	Kavarna	E
Hajdúsámson	Belene	E	Szentes	Sevlievo	A
Halásztelek	Polikraiste	A	Szigetszentmiklós	Gorna Orjahovica	A
Halásztelek	Nikopol	A	Szombathely	Razgrad	C
Hódmezővásárhely	Vidin	C	Tiszafüred	Ljaskovec	C
Hollókő	Knezha	E	Veszprém	Haskovo	C
Kapuvár	Svistov	C	Zalaegerszeg	Dobrich	C

Megjegyzés: A = bolgárkertész, B = bolgár, de nem bolgárkertész, C = régi, városi-nagyvárosi együttműködés, D = általános testvértelepülési kapcsolat, E = egyéb, nem egyértelmű
Forrás: a szerzők szerkesztése

megjelenésének, majd letelepedésének jellegzetességei alapján feltételezhető volt (5. ábra). A bolgárkertészek magyarországi jelenlétének kezdeti szakaszában az ingázás, az otthonmaradottakról történő gondoskodás fenntartotta a szétszakadt nukleáriscsalád-részek (és így áttételesen a települések) közötti kapcsolatokat. Ez a kötődés a Magyarországra történő végleges áttelepülés időszakában is fennmaradhatott a kiterjesztett család, a távolabbi rokonság és barátok vonatkozásában. Tudjuk, hogy a hazánkba érkezett leghíresebb és legjobban gazdálkodó bolgárkertészek Veliko Tarnovo környékéről – Draganovo, Polikraishte, Gorna Oryahovitsa, Igradljazzkovec, Ljaszkovec, Dragizsevo, Merdanja, Szusica településekről (Csoma 1987) – származtak, és hogy a bolgár identitás, az erős kapcsolat az anyaországgal éppen az e térségből érkezettek körében maradt fenn (Bódi, Savova 2018). Az egykor bolgárkertészetekkel rendelkező települések testvérvárosi kapcsolatait is e kötődés határozza meg, hiszen – miközben az ilyen méretű települések esetében egyébként is ritka a bulgáriai kapcsolat – nem egy “akármilyen” bolgár partnerrel működnek együtt, hanem olyan helységekkel kezdeményezik a testvérkapcsolatot, amelyek egykoron a hazánkba érkező bolgárkertészek kibocsátó települései voltak.

5. ábra: Bolgár-magyar testvértelepülési kapcsolatok a bolgárkertészeti múlt alapján
*Twinning relations between Hungarian and Bulgarian municipalities based
 on the Bulgarian horticultural past*

Forrás: a szerzők szerkesztése

A bolgárkertészeti múlton alapuló kapcsolatok főbb jellemzői

A bolgárkertészeket egykor kibocsátó, valamint az őket befogadó települések közötti testvérvárosi kapcsolat a Halásztelek – Polikraiste, a Halásztelek – Nikopol, a Felsőzsolca – Draganovo, a Szigetszentmiklós – Gorna Orjahovica, a Zugló – Veliko Tarnovo, valamint a Szentes – Sevlievo relációkban mutatható ki. Az egyes települési honlapok is tanúskodnak arról, hogy ezek a kapcsolatok a korábbi bolgárkertészeti hagyományokon alapulnak, de az összefüggést a helyi és a bolgár nemzetiségi önkormányzatokkal készített interjúk részleteiben is megerősítették. Halásztelek önkormányzata két bolgár településsel is testvérkapcsolatra lépett. 1997-ben Polikraistével azzal a szándékkal alakította ki az együttműködést, hogy “folytassák és gyarapítsák a sokéves barátság és rokoni kapcsolatok hagyományait a két falu lakói között”, Nikoppal (2002) pedig a két település közötti kölcsönös kapcsolatok számának növelését, számos területen a vélemény- és tapasztalatcserét tűzték ki célul.⁶ A Polikraistével kialakított kapcsolat nyúlik vissza régebbre. Ennek igénye a Halásztelken élő bolgárkertészek máig élő rokoni kapcsolatai alapján fogalmazódott meg, a szerződés megkötésére azonban a két település közös kezdeményezésére került sor. A testvérkapcsolat kialakításának alapja tehát kifejezetten az elszármazási hellyel való kapcsolat megteremtése volt. A Nikoppal létrehozott kapcsolat újabb, és külső hatásra alakult ki, hiszen az akkori bulgáriai magyar nagykövet egy polikraistei rendezvényen vetette fel a két dunai település együttműködésének ötletét. Szigetszentmiklós a Gorna Orjahovicával kialakított testvérkapcsolat okaként egyértelműen a bolgárkertészeket jelöli meg, hiszen “a városból és környékéről közel 300 bolgár kertészcsalád települt át Szigetszentmiklósról és környékére”, és a két település közötti kapcsolat-tartásnak ma is fontos szereplője a bolgár közösség.⁷ A partnerválasztást a származási hellyel történő kapcsolatépítés mellett a hasonló adottságok és településhierarchiában elfoglalt azonos pozíció is meghatározta. A Miskolc melletti Felsőzsolcán a bolgárkertészeti múlton túl a jelenlegi bolgár közösség szerepe is vitathatatlan: a (korábban működő) nemzetiségi önkormányzat kezdeményezésére alakult ki a testvértelepülési kapcsolat Draganovóval, “mivel a Felsőzsolcán élő bolgár családok szülei, rokonai a településről származnak, ugyanakkor Draganovóban még mindig élnek olyan emberek, akik egykor városunkban dolgoztak vendégmunkásként”.⁸ Szintén a helyi bolgár nemzetiség aktivitásának köszönhető a Zugló és Veliko Tarnovo között létrejött kapcsolat,⁹ míg Szentes az egykori bolgárkertészeti hagyományok, illetve ezek településfejlődésre gyakorolt hatása előtt tisztelegve kötött szerződést Sevlievóval (2022). A testvérkapcsolatot a bolgár fél kezdeményezte, a szerződés pedig formalizálta a két város között fennálló együttműködést, amely “több évvel ezelőtt kezdődött a bolgárkertészeknek köszönhetően”.¹⁰

A testvértelepülési kapcsolatok intenzitása és mélysége, illetve az együttműködés hivatalossá tétele a kezdeti időszakban főként a helyi önkormányzatokon múlik. Szentes és Sevlievo jelenleg még a kapcsolat e fázisában tart, így az

évenkénti hivatalos találkozókon túl (amelyek döntően önkormányzati delegációk látogatásait jelentik) még nem tudtak beszámolni helyi társadalmi beágyazódásról, gazdasági és kulturális előnyökről, szorosabb kooperációról. Szigetszentmiklóson és Halásztelken ugyanakkor – ahol viszonylag régre nyúlnak vissza a kapcsolatok, és bolgár nemzetiségi önkormányzat is működik – arról számoltak be az interjúk során, hogy a települési önkormányzatoknak inkább a folyamatok elindításában volt szerepük. Katalizátorként voltak jelen az együttműködés megteremtésében, ami ma már tőlük függetlenül és a bolgárkertészeti múlttól elszakadva, közvetlen kapcsolatok formájában létezik. Szigetszentmiklóson a bolgár közösség ezt pozitívként éli meg, hiszen az önkormányzatok szintjén évi rendszerességgel a kapcsolat, és ezek a hivatalos látogatások teret biztosítanak egyéb együttműködések formálódásának is. Halásztelken ugyanakkor a kapcsolatok intenzitása az évtizedek során erősen hullámzó volt. A helyi önkormányzat hosszú ideig elhanyagolta a testvértelepülési kapcsolatokat, ezért ezek évekig csupán sport- és kórustevékenységekre korlátozódtak. 2019 után azonban Polikraistével tudatosan újjáélesztették az együttműködést. Ennek nyomán 2025. június 21–23. között, Szent László ünnepén bolgár küldöttség látogatott Halásztelekre. Az együttműködések jellemző terepe egyébként a sport, gyermektáboroztatás, művészcsoporthoz tartozó testvértelepülési fellépései, alkotótáborai, de Szigetszentmiklós esetében már közös testvérvárosi pályázat benyújtásáról és megvalósításáról is beszámoltak.

A testvérvárosi kapcsolatok alapját adó bolgárkertészeti múlt ápolása is megjelenik a települések életében, sőt időnként a települési együttműködésekben is. A bolgárkertészeti hagyományok előtt történő tisztelgésnek tekinthető a szigetszentmiklósi bolgár nemzetiségi önkormányzat által évente szervezett paradicsomnevelő verseny, a Sevliovóból Szentesre érkező vetőmagadomány, de természetesen ide sorolhatók a múltra emlékeztető különböző szimbólumok is. Ilyenek például a Halásztelken látható, a Ijaszkoveci (Bulgária) Kertészeti Múzeumban található eredeti kerék mintájára elkészült Bolgárkerék-emlékmű, illetve bolgárkertészeknek emléket állító felsőzsolcai, szentesi és zuglói köztéri alkotások is.

Összegzés

A testvértelepülési kapcsolatok a városdiplomácia létfontosságú eszközeivé váltak: lehetővé teszik az önkormányzatok számára, hogy világszerte független, proaktív szereplőként lépjenek fel a nemzetközi kapcsolatokban. Ezek a partnerségek túlmutatnak a szimbolikus kapcsolatokon, a kulturális cserén és a gazdasági együttműködésen: olyan városi kihívásokkal összefüggő közös tudás gyakorlati csatornáivá válnak, mint például a fenntarthatóság, a reziliencia és a befogadó növekedés. A testvérvárosi együttműködések, amelyek a háború utáni megbékélés történetében gyökereznek, a fenntartható fejlődés előmozdításának

csatornáivá fejlődtek. Helyben foglalkoznak ugyanis a globális kérdésekkel és elősegítik a nemzetközi együttműködést (Acuto 2013), ami lehetővé teszi a helyi önkormányzatok számára, hogy a partnertelepüléseken alkalmazott megoldásokból történő tanulás és az ismeretek adaptálása révén kezeljék a saját közösségeikben felmerülő konkrét kihívásokat (Curtis 2016).

A testvértelepülési kapcsolatok leggyakrabban földrajzi meghatározottságúak: főként szomszédos országok települései között születnek, és még az egyes államokon belül is megfigyelhető a legközelebbi állam felé történő orientáció. Ezeket az általános szabályokat persze felülírhatja két állam szoros, baráti kapcsolata, történelmi múltja, az egyes államok területén élő kisebbségek és anyaországuk kapcsolata stb. Bulgária és Magyarország között a történelmi kötelék nem kifejezetten erős, habár az államszocialista múlt is tekinthető egyfajta közös történetnek. Az államszocialista blokkon belül természetesen alakultak kapcsolatok, azonban ezek többnyire formálisak voltak, s a központi hatalmi szervek jóváhagyásával jöttek létre. Ebből következik az is, hogy a kapcsolatok ki voltak téve a két állam közötti viszonynak, tehát annak megromlása esetén a települési együttműködéseket is fel kellett függeszteni (Süli Zakar, Czimre 2007). Jóllehet, ezeknek a mesterséges és – javarészt – protokolláris testvérkapcsolatoknak a nagy része elhalt a rendszerváltozás után, akadnak még olyan, ma is élő együttműködések, amelyek ebből a korszakból erednek. A kapcsolatok felbomlását, illetve a partneriségekben is végbement rendszerváltozást jól mutatja, hogy a 94 kelet-közép-európai regionális központ jellemzően nem egymással alakít ki testvérvárosi kapcsolatokat: ezek az együttműködések a kapcsolataiknak mindössze 10,8 százalékát adják (Kézai, Páthy 2023).

A települések mérete is meghatározó jelentőségű a kapcsolatok számában és irányában. A kisebb települések jellemzően kevesebb, földrajzilag közelebb fekvő partnerrel létesítenek kapcsolatot, míg a városok (különösen a nagyvárosok) számos, a szomszédos államoknál távolabbra nyúló együttműködésre törekszenek. Ami Bulgáriát és Magyarországot illeti, jelentős a különbség a két ország városainak aktivitása tekintetében: a magyar települések jóval aktívabbak, még úgy is, hogy Plovdiv a maga 29 testvér- és partnervárosi együttműködésével majdnem vezeti a teljes térségi mezőnyt. A magyar városok közül Debrecennek van a legtöbb kapcsolata (19). A nagyvárosok jellemzője, hogy igyekeznek sok országgal kapcsolatot kialakítani, amit az előbb említett városok együttműködései is igazolnak: Plovdiv 21, Debrecen pedig 17 különböző állam városaival lépett eddig együttműködésre (Kézai, Páthy 2023).

A bolgár és a magyar önkormányzatok közötti testvérvárosi kapcsolatok tehát a ritkább együttműködések közé tartoznak mindkét országban. Más nemzeti ségekhez hasonlóan azonban a viszonylag nagy (vagy egykoron nagy) bolgár közösségnek otthont adó települések, illetve a kisebbségi önkormányzatok intenzíven ápolják a kapcsolatokat az anyaországi településekkel. A bolgárkertészek új kertészeti kultúrát teremtettek Magyarországon: meghonosították és elterjesz-

tették a paradicsom-, paprika- és káposztatermesztést. Ennek jelentőségét ma is számon tartják az egykori kertészetek települései. A bolgárkertészeti múlton alapuló testvértelepülési együttműködések azt példázzák, hogy ez a múlt önmagában is képes megalapozni olyan kapcsolatokat, amelyek túlmutatnak a hivatalos, önkormányzati delegációk látogatásaira szorítkozó kereteken. Tanulságos, hogy egy helyi nemzetiségi közösség által kezdeményezett, illetve egy egykori közösség hagyományain felépült partnerség milyen szervesen tud beépülni az érintett települések életébe, a helyi többségi társadalmat is bevonva az intraetnikus alapon szerveződő kapcsolatba. Feltételezhetően mindehhez hozzájárul az is, hogy a tárgyalt esetekben a közös múlt és a rokoni szálak alapozták meg a kapcsolatokat. Ez olyan hozzáadott értéket jelent a testvértelepülési kapcsolatok hivatalságá tételeinek folyamatában, aminek köszönhetően könnyebben kialakul a felek között a bizalom, nyíltabbá és gördülékenyebbé válik a kommunikáció. A speciális köteléknek tudható be részben az is, hogy a testvértelepülési kapcsolatok összetettek: olyan szférákban (gazdaság, sport) is megjelennek, amelyek már nem igénylik a helyi önkormányzat közvetlen részvételét. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy bár az a szerencsés, ha direkt kapcsolatok jönnek létre a települések bizonyos intézményei, szervezetei és társadalmi csoportjai között, a háttérben igenis szükséges a települések közötti hivatalos kapcsolattartás, ami keretet és lehetőséget biztosít e formák kialakulásához és fennmaradásához.

Jegyzetek

1. A tanulmány az *Önkormányzati diplomácia a nemzetközi térben* című, 146411 számú NKFIH kutatási projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában készült.
2. 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól.
3. Halásztelek csak 1950-ben vált önálló településsé: Herminatelepen néven vált ki Tökölből. Mai nevét 1951 óta viseli.
4. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.
5. Az AN-index esettanulmányunkban azt mutatja meg, hogy a bolgár nemzetiségi identitásuk és a bolgár anyanyelvűek száma hogyan viszonyul egymáshoz, azaz 100 bolgár nemzetiségűre hány bolgár anyanyelvű jut.
6. Halásztelek város honlapja (<https://www.halasztelek.hu/halasztelekrol/testvervarosok>).
7. Szigetszentmiklós város honlapja (<https://szigetszentmiklos.hu/testvervarosok/gorna-oryahovica-bulgaria>).
8. Felsőzsolca város honlapja (<https://felsozsolca.hu/varosunk/testvertelepulesek/#draganovo>).
9. Zuglói honlapja (<https://www.zuglo.hu/veliko-tarnovo/>).
10. Szentés város honlapja (<https://www.szentes.hu/mult/testvervarosok/>).

Köszönetnyilvánítás

A 146411. számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában valósult meg. Az NSORB-adatokhoz való hozzáférést a Bolgár Tudományos Akadémia – Bulgária és Magyarország közötti kétoldali együttműködési és csereegyezmények, IC-HU/04/2024-2025 támogatási megállapodás, valamint a Magyar Tudományos Akadémia, NKM2024-7/2024 támogatási megállapodás biztosította a „Bulgária és Magyarország kisvárosainak fejlődésével kapcsolatos társadalmi-gazdasági problémák – összehasonlító elemzés” projekt keretében, alapszervezetek: Bolgár Tudományos Akadémia Nemzeti Geofizikai, Geodéziai és Földrajzi Intézet (NIGGG-BAS); ELTE KRTK RKI Nyugat-Magyarországi Tudományos Osztály.

Irodalom

- Acuto, M. (2016): City diplomacy. In: Costas M., Constantinou, Kerr, P., Sharp, P., Acuto, M. (eds.): *The SAGE Handbook of Diplomacy*. SAGE, 510–520. <https://doi.org/10.4135/9781473957930.n42>
- Amiri, S., Grandi, L. K. (2021): Cities as Public Diplomacy Actors: Combining Moral “Good” with Self-Interest. In: Colin, A. (eds.): *The Frontiers of Public Diplomacy*. Routledge, 146–158. <https://doi.org/10.4324/9780429325120-9>
- Betekintő (2002): *A szentesi bolgárkertészek*. <https://nemzetisegek.hu/repertorium/2002/03/3592.pdf> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Bódi F., Savova, R. (2018): A bolgárkertészek Magyarországon a 19. század végén és a 20. század első felében – környezeti és gazdaságantropológiai aspektusból. *Magyar Tudomány*, 3., 373–382. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.3.7>
- Boross M. (1973): Bolgár és bolgár rendszerű kertészetek Magyarországon 1870–1945. *Ethnographia*, 1-2., 29–52.
- Chatterji R., Saha, S. (2017): Para-diplomacy: Concept and the Context. *India Quarterly*, 4., 375–394. <https://doi.org/10.1177/0974928417731638>
- Curtis, S. (2016): Cities and global governance: State failure or a new global order? *Millennium: Journal of International Studies*, 3., 455–477. <https://doi.org/10.1177/0305829816637233>
- Czibulya F. (1987): *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó
- Csoma Zs. (1987): A könyv történeti háttére. In: Czibulya F.: *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 113–145.
- Csoma Zs. (2019): A magyar paraszti konyhakert-, zöldségkultúra és a hasúra-gazdálkodás Magyarországon. *Ethnographia*, 2., 171–192.
- Dąbrowski, L. (2020): Idea miast partnerskich a jej znaczenie dla rozwoju współczesnych miast – perspektywa geograficzna. Przykład Leszna (A testvérvárosok koncepciója és annak jelentősége a kortárs városok fejlődése szempontjából – földrajzi perspektíva. Leszno példája). In: *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*. Tom 8. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 11–30.
- Doncsev, T. (2013): Българската общност в Унгария – от градинари-мигранти до местна народностна общност (A magyarországi bolgár közösség – bevándorló kertészekből nemzeti kisebbség). In: Peykovska, P., Demeter, G. (szerk.): *Regions, borders, societies identities in Central and Southeast Europe 17th-21st centuries*. MTA BTK, Sofia, Budapest, 146–155.
- Galambs K. (2016): Adalékok a győri bolgárkertészek történetéhez. *Győri Tanulmányok*, 37., 87–99.
- Grbić Jakopović, J. (2015): Bulgarian Gardeners: Reflections on the History of Urban Gardening in Croatia. *Studia ethnologica Croatica*, 1., 71–104. <https://doi.org/10.17234/SEC.27.2>
- Enyedi Gy. (1997): Sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4., 1–7. <https://doi.org/10.17649/TET.10.1.348>
- İnalçık, H., Quataert, D. (eds.) (1994): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1600–1914*. Cambridge University Press, Cambridge

- Karvounis, A. (2020): Paradiplomacy and social cohesion: The case of the participation of the Greek municipalities in European city networks. *Social Cohesion and Development*, 1., 81–95. <https://doi.org/10.12681/scad.25042>
- Kézai, P. K., Páthy, Á. (2023): Sister city network's development in Central-Eastern European regional centres. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 3., 5–26.
- Király I. (2001): Bolgárkertészet Pécsen (irodalmi áttekintés). *Acta Agraria Kaposváriensis*, 2., 83–90.
- Koós B., Kovács K., Váradi M. M., Hamza E. (2024): Mezőgazdaság és foglalkoztatás a klímaváltozás szorításában. *Tér és Társadalom*, 4., 64–92. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3607>
- Kovács K. (2024): Kertész vállalkozók kettős szorításban: adaptációs kihívások és alkalmazkodási gyakorlatok négy magyarországi termőfajon: Szerkesztői előszó. *Tér és Társadalom*, 4., 3–8. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3631>
- Kovács K., Hamza E., Rácz K., Swain, N., Váradi M. M. (2024): Idénymunka és idénymunkások a gyümölcsstermesztésben. Hazai munkaerőpiaci folyamatok és közelképek európai összehasonlításban. *Tér és Társadalom*, 4., 33–63. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3615>
- Krankovits M. (2020). Felvidéki magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók oktatási célú migrációja: motivációs felmérés. *Tér és Társadalom*, 3., 171–192. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3247>
- Lennert J., Koós B., Bálint Cs., Hamza E., Király G., Kovács K., Rácz K., Váradi M. M. (2024): A klímaterhelékenység tényezői és különbségei a hazai kertészeti és szőlészeti ágazatban. *Tér és Társadalom*, 4., 9–32. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3595>
- Macher P. (2020): Bolgárkertészek Bánhidán 1930–1950. In: Becze Cs. (szerk.): *Tanulmányok Tatabánya történetéből II.* Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 23–34.
- Menyhárt K. (2017): A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és a nyelvészeti kutatások tükrében. In: Urkom, A. (szerk.): *Szláv kultúrák, irodalmak.* ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, Budapest, 127–144. <https://real.mtak.hu/102588/1/Menyhart1.pdf> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Menyhárt K. (2020): A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (köztéri jelenlét). In: Borbély A. (szerk.): *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon.* Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 165–184.
- Menyhárt K. (2021): *Magyarországi bolgárok – Néprajz, nyelv, gazdaságtörténet.* Bolgár Kulturális Fórum, Budapest
- Miklós P. (2009): A magyarországi bolgárság migrációja a 18–20. században. In: M. Császár Zs. (szerk.): *Magyarország és a Balkán. Balkán Füzetek Különszám II.* PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, 241–247.
- Mlecseknov, L. (2024). *A halászteleki bolgárok története / История на българите в Халастелек.* Bolgár Kutatóintézet, Budapest
- Mód L. (2019): Adatok a padlizsán magyarországi (szentesi és szegvári) elterjedéséhez. *Bonus Nuntium*, 4., 1–9. <https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2020/02/ML4.pdf> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Mód, L. (2024): Integration of Bulgarian Market-Gardeners into the Local Society. Examples from South-Eastern Hungary. *Balgarski Folklor/Bulgarian Folklore*, 1., 63–74. <http://doi.org/10.7546/BF.1.2024.04>
- Mori, H. (2023): Intermediary structure of paradiplomacy: examining sister-city links in Japan. *Australian Journal of International Affairs*, 5., 509–527. <https://doi.org/10.1080/10357718.2023.2251901>
- Naydenov, I. (2022): Bulgarian Migrants as Labour Force in the Danubian Principalities/Romania during the 19th century. *Bulgarian Historical Review/Revue Bulgare d'Histoire*, 3–4., 87–113.
- O'Toole, K. (2001): Kokusaika and internationalism: Australian and Japanese sister city type relationships. *Australian Journal of International Affairs*, 3., 403–419. <https://doi.org/10.1080/10357710120095243>
- OFTK (2014): *Nemzeti Fejlesztési 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció.* Az Országgyűlés 1/2014. (I. 3.) OGY határozata. <https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/9/5f/d0000/MK14001.pdf> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Prasittisopin, L., Swan, K., Chotchakornpant, K., Rugkhapan, N. T. (2024): Implementing the sister city policy: Perspectives from Thailand. *Nakhara*, 2. Article 413. <https://doi.org/10.54028/NJ202423413>
- Révész I. (1915): *A hazai bolgár és bolgárrendszertől kertészetek statisztikai ismertetése.* Pátria, Budapest

- Riner, M. E., Becklenberg, A. (2001): Partnering with a sister city organization for an international service-learning experience. *Journal of Transcultural Nursing*, 3., 234–240. <https://doi.org/10.1177/104365960101200308>
- Środa-Murawska, S., Dąbrowski, L., Smoliński, P. (2024): Between Initiation and Saturation. The Development of Town Twinning in Central and Eastern Europe on the Example of Poland. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 166., 145–180. <https://doi.org/10.1553/moegg166-095>
- Süli-Zakar I., Czimre K. (2007): A határon átnyúló (CBC) kapcsolatok Magyarország körül. *Debreceni Szemle*, 1., 27–51.
- Tátrai P. (2014): Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, 5., 506–523. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/terstat/2014/2014_05ts2014_05_07.pdf (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Tham, A., Shim, C. (2025): (Re)evaluating sister-cities for economic development? Pracademic viewpoints. *Cities*, 158., 105637. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105637>
- Tidwell, A. (2021): Strategic competition and the evolving role of Indo-Pacific paradiplomacy. *Australian Journal of International Affairs*, 1., 103–119. <https://doi.org/10.1080/10357718.2020.1831437>
- Tóth Á., Vékás J. (2013): A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. *Statisztikai Szemle*, 12., 1256–1267.
- Utomo, A. B., Widiani, F. (2024): Green Sister City Cooperation of Surabaya and Kitakyushu: Beyond Ceremonial Paradiplomacy. *Thammasat Review*, 2., 316–334. <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/tureview/article/view/240960> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
- Varga, Zs. (2021): Practices of Creative Disobedience: A Key to Economic Success in Socialism? A Case Study of a Hungarian Agricultural Cooperative. *Hungarian Historical Review*, 3., 444–465. <https://doi.org/10.38145/2021.3.444>
- Varró Á. (2024): Bolgárkertészetek Székesfehérváron és környékén I. In: *Alba Regia annales Musei Stephani Regis*. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 165–192.
- Velkey G., Mihály M., Gál I. (2021): A szentesi modell és napjaink versenyképességi kihívásai - növekvő gazdasági, társadalmi és környezeti kockázatok. *Tér és Társadalom*, 4., 132–157. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3376>
- Vigvári A., Németh K. (2024): A rugalmasítás határán: bér munkaviszonyok a kertészeti ágazatban. *Tér és Társadalom*, 4., 124–145. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3603>
- Vukov, N. (2024): Bulgarian Gardeners in Hungary – Migrations and cultural interactions. *Bulgarian Folklore*, 1. Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Sofia. <https://doi.org/10.7546/BF.1.2024>
- Zelinsky, W. (1991): The twinning of the world: Sister cities in geographic and historical perspective. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 1–31. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1991.tb01676.X>
- Zsilák M. (2014): Bolgárkertészek gazdasági szerepe a pilisi térségben a 20. század feléig. In: Menyhart K. (szerk.): *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, Budapest, 37–46.
1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. <https://njt.hu/jogszabaly/1993-77-00-00> (Letöltés: 2025. 11. 25.)
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-179-00-00.1> (Letöltés: 2025. 11. 25.)

Online információforrások

Bolgár Köztársaság Önkormányzatainak Országos Szövetsége (Natsionalno Sdruzhenie Na Obshtinite V Republica Bulgariya). <https://www.namrb.org/en>
Eurostat (2024): Population on 1 January. <https://ec.europa.eu/eurostat>
KSH Népszámlálási Adatbázis (2024). <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/>
Magyarországi Bolgár Egyesület (2024). <https://www.bolgaregyesulet.hu>
Nemzeti Választási Iroda (2024). <https://vtr.valasztas.hu/nyito>
Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége. <http://töosz.hu>